



Festwochen in Krakau - Festiwal w Krakowie

Berührt von den Elementen - Dotknięcie żywiołów

Kunst und Ökologie im deutsch-polnischen Dialog
Sztuka i ekologia w dialogu polsko-niemieckim

30. Mai bis 11. Juni 2004 - od 30 maja do 11 czerwca 2004

Orpheus und Eurydike

Konzerte

Vorträge und Seminare

Ausstellungen

Orfeusz i Eurydyka

Koncerty

Wykłady i seminaria

Wystawy

Die Festwochen stehen unter der Schirmherrschaft des Stadtpräsidenten Krakau, Prof. Jacek Majchrowski und der Generalkonsulin der Bundesrepublik Deutschland in Krakau, Frau Dr. Maren Klingler

Festiwal odbywa się pod patronatem Prezydenta Miasta Krakowa, prof. Jacka Majchrowskiego i Generalnego Konsula Federalnej Republiki Niemiec w Krakowie, dr Maren Klingler.

Eine Veranstaltung der Europäischen Festspielinitiative e.V.
Impreza Stowarzyszenia Europejska Festspielinitiative e.V.

Polska w sercu Europy
dr Markus Osterrieder

Tak jak krajobraz Czech związany jest z elementem mineralnym, tak krajobraz Polski związany jest z elementem wodnym. Tak jak Czechy *krystalizują się* w kierunku Zachodu, tak Polska *otwiera się, rozlewa się* w kierunku Wschodu.

Po przejściu przez Polskę Galicji i Wołynia w 14 stuleciu, do jej części północno - wschodniej, która umiejscawia ją w świecie niemiecko - bałtycko - skandynawskim, doszedł komponent południowo-wschodni, który poprzez Dniepr, Dniestr i wschodnie dorzecze Bugu, połączył ją ze stepami Ukrainy, południowej Rosji i Morza Czarnego - w każdym bądź razie do roku 1945. Polska i Czechy, dwa duże narody zachodniosłowiańskie, łączą Wschód z Zachodem jak dwa mosty wskazujące na dwie przeciwległe strony świata.

Kulturalne i polityczne centrum Polski w ciągu kilku stuleci przesunęło się z Gniezna przez Kraków do Warszawy. Różne losy poszczególnych regionów i administracyjne skutki podziałów, pozostawiły w społeczeństwie polskim szczególną inklinację do struktur zdecentralizowanych. Świadomość polskości utrzymała się w społeczeństwie polskim nawet w czasach obcego panowania, ponieważ była zakorzeniona w kulturze, obyczajach i sposobie życia społecznego, un art de vivre. Ideał ten bardzo pięknie scharakteryzował krakowski historyk literatury Jan Błoński: Polska jest federacją sąsiadujących z sobą społeczności; jest federacją wolnych i równorzędnych sąsiadów. Tam gdzie ludzie współżyją ze sobą w sposób rzeczywiste szczerzy i przyjazny, tam znajduje się również serce Polski¹. Od 15 stulecia - kosztem scentralizowanej władzy królewskiej - rosło znaczenie szlachty, która stopniowo wyrosła na przewodnią polityczną siłę w państwie. Szlachta

¹ Jan Błoński: Les confins du "paradies polonais" de Mickiewicz à Rymkiewicz. W: Les confins de l'ancienne Pologne - Ukraine, Lituanie, Biélorussie (XVI^e-XX^e siècles). Wyd. Daniel Beauvois. Paris 1988, str. 62

Polen i m Herzen Europas

Polen im Herzen Europas
von Dr. Markus Osterrieder

Die Landschaft Polens ist mit dem Element des Wassers verbunden wie die Tschechiens mit dem mineralischen Element. "Kristallisiert" sich Böhmen nach Westen hin, so öffnet, "verflüssigt" sich Polen nach Osten. Nach der polnischen Besitznahme von Galizien und Wolhynien im 14. Jahrhundert trat zu dieser nordöstlichen Komponente, die Polen in die deutsch-baltisch-skandinavische Welt einbettet, eine südöstliche, die es über Dnepr, Dnestr und östlichen Bug mit den ukrainisch-südrussischen Steppen und dem Schwarzen Meer verband - jedenfalls bis 1945. Wie zwei Brücken, die in entgegengesetzte Richtungen weisen, verbinden diese beiden größten Westslavenvölker, Polen und Tschechen, den Osten mit dem Westen.

Das kulturelle und politische Zentrum Polens verlagerte sich im Lauf der Jahrhunderte von Gnesen über Krakau nach Warschau. Die unterschiedlichen Schicksale der einzelnen Regionen und die administrativen Auswirkungen der Teilungen hinterließen im polnischen Gemeinwesen eine ausgesprochene Vorliebe für dezentralisierte Strukturen. Das Bewusstsein der "Polonität" (*polskość*) blieb jedoch selbst in den Zeiten der Fremdherrschaft erhalten, denn es wurzelte in einer kulturellen und sozialen Lebensweise, un art de vivre. Der Krakauer Philologe Jan Błoński hat dieses Ideal sehr schön in den Worten charakterisiert: "Polen ist eine Föderation von Nachbarschaften, von freien und einander gleichgestellten Nachbarschaften. Dort, wo man am freundschaftlichsten, am reinsten zusammenlebt, dort befindet sich auch das Herz Polens."¹

¹ Jan Błoński: Les confins du "paradies polonais" de Mickiewicz à Rymkiewicz. In: Les confins de l'ancienne Pologne - Ukraine, Lituanie, Biélorussie (XVI^e-XX^e siècles). Hrsg. von Daniel Beauvois. Paris 1988, S. 62

▶ stanowiła 8 - 12% ogółu ludności Polski i Litwy, a więc w porównaniu z innymi społecznościami Europy, jej udział w ludności kraju był dość wysoki.

Nie była to warstwa jednolita, a także nie była to „klasa” w sensie gospodarczym, lecz stan, w ramach którego można wyróżnić kilka grup różniących się stopniem zamożności, od magnaterii skupiającej w swoich rękach największe majątki do gołoty szlacheckiej, której członkowie często zarabiali na utrzymanie jako prości robotnicy rolni. A zatem byli to ludzie różnie sytuowani. Wszyscy jednak odwoływali się do tradycji i korzystali ze szczególnych uprawnień swojego stanu (przywileje szlacheckie). Cały ten stan rozumiał siebie jako naród polski i występował jako reprezentant interesów republiki szlacheckiej (Rzeczpospolita szlachecka). Przy czym naśladowano formy i ideały antycznie - łacińskiej Res Publici. Uchwalając w roku 1505 uchwałę >Nihil Novi< (łac. nic nowego) szlachta osiągnęła to, że odtąd król nie mógł stanowić nowych praw bez zgody senatorów i posłów, a więc bez zdecydowanego przyzwolenia szlachciców.

W obrębie jej własnego stanu obowiązywało prawo demokratycznej równości i wolności. Odrzucono hierarchiczne różnice stopni służbowych. Szlachcice zwracali się do siebie tytułując się nawzajem >Panie Bratanku<. Kobiety były traktowane jako osoby równe urodzeniem i miały takie samo prawo do posiadania i dziedziczenia. Wiedząc o tym można zrozumieć, dlaczego ideały rewolucji francuskiej właśnie w Polsce odbiły się tak żywym echem.

Świat wyobrażeń szlachty opierał się na rodzinnym i koniec końców chłopskim etosie. Centralnym punktem życia gospodarczego i kulturalnego był dwór, którego szlachcic doglądał tak, jak ojciec starego rodu rzymskiego doglądał swojej rodowej siedziby. Każdy dwór szlachecki był właściwie mikrokosmosem żyjącym swoim własnym harmonijnym życiem i cała państwowość *Res Publici* rozumiana była jako luźny związek takich patriarchalnych jednostek. Pielęgnowano tam takie cnoty jak rycerskość, wspólna myślność [łaskawość] ▶

▶ Seit dem 15. Jahrhundert wuchs die "Szlachta", wie sich der polnische Adel nannte, auf Kosten der königlichen Zentralgewalt zur führenden politischen Kraft im Reich. Der Anteil der Szlachta an der Gesamtbevölkerung Polen-Litauens betrug etwa 8-12%, ein im europäischen Vergleich außergewöhnlich hoher Wert. Sie war keine einheitliche Schicht oder wirtschaftliche "Klasse", sondern umfasste von den Grundbesitzenden Magnatenfamilien bis zu der besitzlosen Holota, deren Mitglieder sich oft als einfache Landarbeiter verdingten, sozial völlig unterschiedlich gestellte Personen, die allesamt an den Traditionen, Rechten und Privilegien ihres Standes teilhatten. Die Gesamtheit der Szlachta verstand sich als "polnische Nation", die als Interessensverwalter der "Adelsrepublik" (*Rzeczpospolita szlachecka*) auftrat. Dabei wurden bewusst Formen und Ideale der antik-lateinischen Res Publica nachgeahmt. Durch den "Nihil Novi"-Akt des Jahres 1505 hatte die Szlachta zudem durchgesetzt, dass die gesetzgebende Gewalt "von nun an für alle Zukunft nichts Neues von Uns und Unseren Nachfolgern" beschließen dürfe "ohne allgemeine Zustimmung der Räte [Senatoren] und der Landboten", also nichts ohne das ausdrückliche Einverständnis der "Schlachzizen". Innerhalb des eigenen Standes galt das Gesetz der demokratischen Gleichheit und Freiheit. Man lehnte hierarchische Rangunterschiede ab, die Adligen sprachen sich untereinander als *Panie Bracie* ("Mein Herr Bruder") an. Frauen wurden ebenbürtig behandelt und verfügten über die gleichen Besitz- und Erbschaftsrechte. Vor diesem Hintergrund wird verständlich, warum die Ideale und Ziele der Französischen Revolution gerade in Polen auf ein besonders lebhaftes Echo stießen. Die Vorstellungswelt der Szlachta beruhte auf einem familiären, letzten Endes bäuerlich geprägten Lebensgefühl, dessen kultureller und wirtschaftlicher Mittelpunkt das Landgut (*dwór*) darstellte, über das der Schlachzize wie ein römischer *pater familiae* wachte. Jeder Hof bildete eine harmonisch in sich ruhende Welt; das ganze Staatswesen der Res Publica wurde als eine lose verbundene Gemeinschaft solcher patriarchalischer ▶

▶
i grzeczność, które w społeczności polskiej pozostały czymś żywym do dzisiaj. Nadto, w sposób graniczący z kultem i euforią gloryfikowano cnotę >heroiczności< oraz heroiczną obronę zagrożonych swobód i wolności (rokosz) - czyli obronę zagwarantowanego prawa do odrzucenia podjętej uchwały, w razie gdy naruszyła ona istniejące uprawnienia i zwyczaje.

Był to zapewne największy grzech zaniedbania szlachty polskiej, że nie chciała swoich swobód i przywilejów, tj. *wolności, równości i braterstwa*, przynieść na pozostałą część narodu. Zapewne nie potrafiła jeszcze przezwyciężyć, nie potrafiła przełamać więzów krwi, tak jak niegdyś obywatele antycznego greckiego *polis* nie potrafili własnymi uprawnieniami obdarzyć pozostałych warstw narodu - zwłaszcza małych miast nie mających praw politycznych - nierozsądnie sprzeciwiając się wymaganiom nowego czasu. W takiej sytuacji chłopci popadali w coraz większą zależność (poddanie) i coraz bardziej ubożeli. Wielki myśliciel Andrzej Frycz Modrzewski (1503 - 1570) daremnie napominał swoich pobratymców, wskazując im na pilną potrzebę stworzenia państwa praworządnego, w którym wszyscy jego obywatele będą równi wobec prawa i które zagwarantuje chłopom osobistą nienaruszalność, własność i wolność. W roku 1557 Modrzewski wygłosił w sejmie mowę, w której powiedział gniewnie: >Jak możecie dążyć do Wspaniałości Boga, którego nie widzicie - wy którzy pogardzacie życiem waszego brata, którego macie przed oczami i którego widzicie? (...) Wyznajcie szczerze, czy miłujecie ten prosty lud tak, jak miłujecie samych siebie? A jeśli tak, dlaczego nie troszczycie się o życie tych ludzi tak, jak troszczycie się o swoje własne? (...) Nawet gdy działacie w swoim interesie, mówicie że macie na względzie dobro Rzeczypospolitej, tak jakby ta stworzona była tylko do zaspakajania interesów nielicznych wybrańców,, a nie wszystkich swoich mieszkańców.² Owe

² Ambroise Jobert: De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la chrétienté 1517-1648. Paris 1976, str. 78

▶
Einheiten verstanden. Man pflegte Formen der Ritterlichkeit, liebenswürdigen Ergebenheit (*taskawość*) und Höflichkeit (*grzeczność*), die in der polnischen Gesellschaft bis heute lebendig geblieben sind. Die Werteskala der Szlachta umfasste zudem eine in den Rausch und ins Kultische gesteigerte Glorifizierung des "Heldentums" und des heldenhaften Aufstandes (*rokosz*) - des verbrieften Rechts auf Widerstand, sollten bestehende Gesetze und Gewohnheiten verletzt werden. Es war vielleicht das größte Versäumnis der polnischen Adelsnation, dass die Szlachta ihre Werte der "Freiheit (*wolność*), Gleichheit (*równość*) und Brüderschaft (*braterstwo*)" nicht auf die übrige Bevölkerung übertragen wollte. Wie einst die Angehörigen der antiken griechischen Polis konnten die Szlachzizen noch nicht die Bande des Blutes überwinden. Sie verschlossen sich in den Interessen ihrer vertrauten ständisch-aristokratischen Lebenssphäre, die den anderen Schichten der Bevölkerung - insbesondere den politisch rechtlosen Städtern - keine Entfaltungsmöglichkeit ließ und den sich wandelnden sozialen Erfordernissen der Neuzeit mehr oder weniger verständnislos gegenüberstand. So gerieten immer mehr Bauern in Leibeigenschaft, die soziale Verelendung nahm stetig größere Ausmaße an. Der große Denker Andrzej Frycz Modrzewski (Andreas Modrevius, 1503-1570) hatte seine adligen Landsleute umsonst ermahnt, einen Rechtsstaat zu schaffen, der sich auf der Gleichheit aller Bürger vor dem Gesetz gründen und den Bauern Integrität der Person, Eigentum und Freiheit garantieren sollte. Im Jahre 1557 rief Modrzewski vor dem Reichstag (Sejm) zornig aus: "Wie könnt ihr nach der Herrlichkeit Gottes streben, den ihr nicht seht, - ihr, die ihr das Leben eures Bruders verachtet, welchen ihr vor Augen habt? (...) Sagt aufrichtig, liebt ihr das gemeine Volk wie euch selbst? Wenn ja, warum macht ihr dann um das Leben jener Menschen nicht ebensoviel Aufhebens wie um euer eigenes? (...) Selbst wenn sie [die Mächtigen] in ihrem ureigenen Interesse handeln, schieben sie immer die Republik vor, als ob diese für das Vergnügen einiger weniger

▶
niesłusznie na Zachodzie lekceważone osiągnięcia cywilizacyjne fascynującej państwowości polskiej - składającej się z elementu polskiego, litewskiego, ukraińskiego, żydowskiego, niemieckiego, ormiańskiego, tatarskiego i jeszcze innych - były możliwe tylko dlatego, że w stosunkach sąsiedzkich panowała wyjątkowa tolerancja religijna i kulturalna. W Europie na początku 16 stulecia nazywano Rzeczpospolitą >państwem bez stosów<. Dlatego schronienie znaleźli w niej prześladowani z wielu części kontynentu. Dopiero przemożny wpływ kościoła katolickiego - zwłaszcza Jezuitów - podczas kontrreformacji w 17 stuleciu, coraz bardziej wypierał tolerancję z życia społecznego, wprowadzając na jej miejsce świadomość mesjanistycznego posłannictwa³. Wbrew rozpowszechnionym mniemaniom >p o l s k o ś ć< nie kończy się jednak na katolicyzmie, gdyż ten reprezentuje tylko jeden z wielu nurtów życia duchowego w jej obrębie, stopniowo starając się wyprzeć z niej inne prądy duchowe. Jest niezwykle znamienne, że najgłębsi myśliciele polskiego mesjanizmu wskazywali na nieprawidłowości takiego rozwoju.(...)
Trzy podziały terytorium Rzeczpospolitej między Rosję, Prusy i Austrię, dokonane w latach 1772, 1793 i 1795, spowodowały całkowitą utratę niepodległości. Jest jednak znamienne, że w okresie politycznej niemocy, mimo przymusowej emigracji wielu intelektualistów oraz rozdzielających granic państwowych, polska twórczość kulturalna nie tylko nie osłabła, lecz wzbiła się na wyżyny we wszystkich dziedzinach. Tak to w 19 stuleciu właśnie kultura i język umożliwiły przeżycie i kontynuację narodowego bytu. W fakcie, że w 16 wieku Polacy posiadali najbardziej jednolite, a zarazem dobrze w swoim własnym bycie osadzone życie kulturalne, kryje się charakterystyczna cecha Polaków, która łączy ich z Francuzami pokrewieństwem duszy i nadto łączy ich ze światem antyku. Podobnie jak w świadomości Francuzów kraje na Wschód od Renu zostały zaludnione przez barbarzyńców, tak

³ Markus Osterrieder: Das wehrhafte Friedensreich. Bilder von Krieg und Frieden in Polen-Litauen, 1505-1595. Wiesbaden 2004

▶
und nicht zum Wohle aller geschaffen wäre."²
Die im Westen zu Unrecht oft unterschätzte zivilisatorische Leistung des faszinierenden, aus polnischen, litauischen, ruthenischen, jüdischen, deutschen, armenischen, tatarischen und anderen Elementen zusammengesetzten Reichswesens konnte nur erfolgen, weil in den nachbarschaftlichen Beziehungen größtmögliche religiöse und kulturelle Toleranz waltete. Die Rzeczpospolita des ausgehenden 16. Jahrhunderts war in Europa als państwo bez stosów ("Staat ohne Scheiterhaufen") bekannt, in dem Religionsfreiheit herrschte und Verfolgte aus allen Teilen des Kontinents Zuflucht fanden. Erst die verstärkte katholisch-jesuitische Einflußnahme während der Gegenreformation im 17. Jahrhundert überdeckte den Toleranzgedanken in zunehmendem Maße durch ein missionarisches Sendungsbewußtsein.³ Entgegen einer weit verbreiteten Auffassung erschöpft sich die "Polonität" nicht im Katholizismus. Dieser ist lediglich für eine Geistesrichtung innerhalb des Polentums repräsentativ, die andere Strömungen allmählich zu verdrängen suchte. (...)
In den drei Teilungen von 1772, 1793 und 1795 wurde die Rzeczpospolita von den angrenzenden, absolutistisch und zentralistisch regierten Monarchien Russland, Preußen und Österreich rücksichtslos ausgelöscht. Eigentümlicherweise kam das polnische Kulturschaffen in dieser Periode der größten politischen Ohnmacht trotz der Emigration zahlreicher polnischer Intellektueller und trennender Staatsgrenzen nicht etwa zum Erliegen, sondern erreichte auf allen Gebieten einen Gipfelpunkt. So gewährleisteten im 19. Jahrhundert Kultur und Sprache das Überleben und die Kontinuität der nationalen Existenz. In der Tatsache, dass die Polen seit dem 16. Jahrhundert von allen Slavenvölkern das homogenste und in sich gefestigste Kulturleben besaßen, ist wohl eine Wurzel des Charakterzuges

² Zit. nach Ambroise Jobert: De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la chrétienté 1517-1648. Paris 1974, S. 78.

³ Hierzu demnächst Markus Osterrieder: Das wehrhafte Friedensreich. Bilder von Krieg und Frieden in Polen-Litauen, 1505-1595. Wiesbaden 2004



w polskiej świadomości ugruntowało się subiektywne przekonanie o swojej kulturalnej wyższości nad wschodnimi sąsiadami. Mesjanistyczne przekonanie o swoim szczególnym posłannictwie zastąpiło Polakom brakującą państwowość. Polacy, broniący zachodnich wartości cywilizacyjnych przed atakami prymitywnych Azjatów, muszą cywilizować Wschód. W roku 1833 pewien publicysta demokratyczny napisał: >W idei naszego odrodzenia mieści się zarówno idea odrodzenia całej Słowiańszczyzny i podniesienia jej poziomu świadomości, jak i idea dziejowego zadania Polski w dziele niesienia światła cywilizacji niewykształconemu i zacofanemu Wschodowi.⁴ Chociaż mesjanizm [polski] nie znalazł jakiegoś żywszego oddźwięku w europejskim życiu duchowym, to jednak zasady i wartości, którymi się kierował, posiadały duże znaczenie, a nawet znaczenie uniwersalne. Tacy mesjaniści jak Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński czy August Cieszkowski rozwinęli ideę reinkarnacji, przedstawiając ją jako podłoże rozwoju człowieka [na ziemi], przy czym oparli się na przemyśleniach niemieckich goetheanistów, (którzy również, tak jak oni, nie zostali właściwie docenieni). W owym szczególnie wywyższeniu polskości wyraziło się ich poszukiwanie ponadnarodowego sensu dziejów i ewolucji człowieka. Właśnie w tym duchu Zygmunt Krasiński - pisząc 27 stycznia 1843 do Delfiny Potockiej - skomentował słowa przyjaciela Juliusza Słowackiego:

>Každy Duch, z Boga wetchnięty w organizację, ma misje bożą, tj. przebicie się przez materię, wyrabiając ją twórczą siłą swoją w coraz doskonalsze kształty (z a s i ł u g a, k t ó r a n a s z e J a r o b i J a, o czym tyle razem z Tobą mówił), aż będzie mógł ostatecznie powiedzieć słowo przez Chrystusa wymówione na krzyżu: „*Consummatum est!*” (To jest, aż będzie mógł w obliczu Boga powiedzieć o sobie nieśmiertelnie: Ja) (...) Wierzymy więc w niedopełnioną pracę ducha i powrót jego na

⁴ Peter Brock: Polish Nationalism in „Nationalism in Eastern Europe”. Wyd. Peter Sugar/Ivo J. Lederer. Seattle-London 1969, str. 320



verborgen, der die Polen in erwähnte Seelenverwandtschaft zu den Franzosen und darüber hinaus zur Antike stellt: Ähnlich wie im Kulturbewusstsein der Franzosen die Länder rechts des Rheins von „Barbaren” bevölkert waren, so ist im polnischen Selbstverständnis das Gefühl der eigenen kulturellen Überlegenheit über die Nachbarn im Osten fest verankert.

Der messianistische Kulturauftrag ersetzte die fehlende Staatlichkeit. Polen, Verteidiger der westlichen Werte vor dem Ansturm des kulturlosen Asien, müsse den Osten zivilisieren, schrieb ein demokratischer Publizist 1833: „In unserer Wiedergeburt ist gleichzeitig die Idee der Wiedergeburt und der Aufklärung des gesamten Slaventums enthalten, der Auftrag, das Licht der Zivilisation in den ungebildeten und rückständigen Osten zu tragen.”⁴

Obwohl die Strömung des Messianismus im europäischen Geistesleben auf kein tieferes Echo traf, war ihr Anliegen von herausragender, ja universeller Bedeutung. In enger Anlehnung an die Gedanken der deutschen Goetheanisten (die ebenso unbeachtet blieben) entwickelten Messianisten wie Słowacki, Zygmunt Krasiński und August Cieszkowski die Vorstellung der Reinkarnation als Grundlage der menschheitlichen Entwicklung; die Überhöhung des Polentums war ihnen ein Ausdruck der übernationalen Suche nach dem Sinn der Geschichte und des menschlichen Werdens. So zitierte und kommentierte Krasiński 1843 in einem Brief an seine Geliebte Delfina Potocka die Worte des Freundes Słowacki: „Jeder Geist, von Gott einer Organisation eingehaucht, hat eine göttliche Mission, d. h. er muss sich durchschlagen durch die Materie, indem er mit seiner schöpferischen Kraft ihr immer vollkommeneren Formen verleiht (das Verdienst, das unser Ich zum Ich macht -), ›bis er schließlich das Wort sprechen kann, das Christus am Kreuz aussprach: *Consummatum est!*‹ (Das heißt, bis er vor Gottes Angesicht von sich selbst unsterblich

⁴ Zit. nach Peter Brock: Polish Nationalism In: Nationalism in Eastern Europe. Hrsg. von Peter Sugar / Ivo J. Lederer. Seattle-London 1969, S. 320



▶
ziemię, aż jej dopełni, czyli [wierzymy] w łańcuch żywotów, które są Ewangelią dowiedzione, a oto nas księża katoliccy napastują.⁵ W polskości żyje głęboko zakorzeniona skłonność do tworzenia form życia społecznego poza ramami administracyjnymi narzuconymi przez nowożytnie państwo. Odrzucenie centralizmu państwowego i maszynierii biurokracyjnej daje się już dość wyraźnie zauważyć w społeczności szlachciców 16 i 17 stulecia. Jest znamienne, że w interesie ościennych państw absolutystycznych - szczególnie carów rosyjskich - leżało, żeby ową polską anarchię (która w wieku 18 przybrała formy prowadzące do samozniszczenia) wzmacniać dodatkowo od zewnątrz. Jednocześnie ościenne monarchie potrafiły dość skutecznie powstrzymać wysiłki podejmowane w celu samo odrodzenia, jakim na przykład było uchwalenie pierwszej europejskiej konstytucji w dniu 3 maja w roku 1791.

Wprawdzie pod koniec stulecia Rzeczpospolita Polska została [jako państwo] wymazana z mapy Europy, to jednak owa utrata bytu politycznego wyzwoliła w polskim społeczeństwie nowe siły, które dawny naród szlachciców przekształciły w społeczeństwo nowoczesne. Społeczność ta, żyjąca teraz w trzech częściach swojego podzielonego terytorium, odczuła organizację nowożytnego państwa jako coś obcego, jako coś nie polskiego - jako instrument służący interesom wrogo do niego nastawionego zaborcy. Dlatego zaczęły pojawiać się inicjatywy oparte na doświadczeniach wyniesionych z Rzeczpospolitej szlacheckiej - inicjatywy zmierzające do jak największego odseparowania aparatu państwowego od różnych form życia społecznego. Społeczństwo musiało bronić się przed państwem, musiało się samo organizować i musiało nauczyć się samorządności - a więc musiało wziąć w swoje ręce właśnie te przedsięwzięcia, które na innych terenach Europy zostały

⁵ Zygmunt Krasiński: „Hundert Briefe an Delfina”. Frankfurt/M. 1967, str. 126, (list z 27 stycznia 1843). Porównaj również list Juliusza Słowackiego do Zygmunta Krasińskiego z 17 stycznia 1843 r. Juliusz Słowacki - Dzieła. tom 14. Wrocław 1952, str. 185-190. ▶

▶
sagen kann: Ich.) (...) Wir glauben also an die unvollendete Arbeit des Geistes und an seine Rückkehr auf die Erde, bis er sie vollendet hat, also an eine Kette von Leben, die durch das Evangelium bestätigt sind, und deswegen greifen die katholischen Priester uns an.”⁵
Im Polentum lebt ein tiefverwurzelter Hang zu sozialen Gemeinschafts - und Lebensformen, die sich außerhalb des administrativen Rahmens entwickeln, den der neuzeitliche Staat festgelegt hat. Die Ablehnung des Zentralstaates und seiner Beamtenmaschinerie trat schon in der Szlachta-Gesellschaft des 16. und 17. Jahrhunderts scharf hervor. Es lag im Interesse der absolutistischen Nachbarstaaten, insbesondere jedoch im Interesse der russländischen Zaren, dass die polnische "Anarchie", die im 18. Jahrhundert selbstzerstörerische Formen angenommen hatte, von außen zusätzlich genährt wurde. Gleichzeitig wussten die benachbarten Mächte jeden Ansatz der Selbsterneuerung zu verhindern, wie zum Beispiel die Verwirklichung der ersten geschriebenen Verfassung Europas vom 3. Mai 1791. Zwar wurde die polnische Rzeczpospolita Ende des 18. Jahrhunderts von der Landkarte getilgt, doch gerade die Teilung setzte in der polnischen Gesellschaft neue Kräfte frei, welche die ehemalige Adelsnation in eine moderne, alle Schichten der Bevölkerung umfassende Gesellschaft verwandelten. Dieses Gemeinwesen, das in der polnischen Sprache *społeczeństwo* heißt (etwa im Sinne von Zivilgesellschaft), erfuhr die Einrichtung des neuzeitlichen Staates in den drei Teilungsgebieten als etwas Fremdes, Nicht-Polnisches, als ein den Interessen der Bevölkerung feindlich gesonnenes Werkzeug von Besatzern. Deshalb wuchsen die Bestrebungen, auf dem Erfahrungshintergrund der Adelsrepublik das öffentliche Leben dem Zugriff des Staates weitestgehend zu entziehen. Die Gesellschaft musste sich gegen den Staat verteidigen, musste sich selbst organisieren

⁵ Brief vom 27. Januar 1843 in: Zygmunt Krasiński: Hundert Briefe an Delfina. Frankfurt/M. 1967, S. 126. Vgl. auch den Originalbrief von Słowacki an Krasiński vom 17. Januar 1843 in: Juliusz Słowacki: Dzieła. Bd. 14. Wrocław 1952, S. 185-190. ▶



powierzone kontroli państwa i jego urzędników. Szczególnie w Wielkim Księstwie Poznańskim, znajdującym się w zaborze pruskim, społeczeństwo wytworzyło w drugiej połowie 19 stulecia różnorodne formy spółdzielczości, tj. zakładało stowarzyszenia prowadzące przedsiębiorstwa (spółdzielnie) i swoją aktywność polityczną rozwijało właśnie w stowarzyszeniach, związkach, spółdzielniach i latającym Uniwersytecie (tajna szkoła wyższa). Dlatego nie może dziwić, że Rudolf Steiner w roku 1922 kwestię Górnego Śląska starał się rozwiązać w ten sposób, że zaproponował [Niemcom z Górnego Śląska] zaprowadzenie na tym terenie >trójpodziału < [wspólnie z Polakami], gdyż grunt pod to przedsięwzięcie był tam już od dawna przygotowany.

Socjalanarchista Edward Abramowski (1868 - 1918) ujął cele >samozarządzającego się społeczeństwa< w następujących słowach: >Wszędzie tam, gdzie istnieją lub pojawiają się wspólne cele (...), wszędzie tam powinny powstawać zrzeszenia (...), które owe wspólne cele wezmą w swoje ręce i właśnie dzięki temu spowodują, że aktywność państwa na tym terenie będzie nie potrzebna. Państwo można usunąć tylko za pomocą zrzeszeń, związków i stowarzyszeń. Zrzeszenia takie nie tylko wypędzą państwowość z ludzkiego życia, lecz również rozwiną samych ludzi, mianowicie dzięki temu, że nauczą ich samodzielnie organizować własne sprawy, że rozwiną w nich osobistą inicjatywę i energię, a nadto solidarność, będącą wyrazem własnej nieprzymuszonej woli, a także dzięki temu, że nauczą ich dostrzegać w człowieku świadomego twórcę nowych rzeczy.< ⁶ Do doświadczeń z czasów zaborów nawiązała podczas okupacji hitlerowskiej perfekcyjnie funkcjonująca konspiracja - a później, w okresie powojennym, nawiązały do nich niezależne ugrupowania społeczne utworzone przez działaczy niepodległościowych, które szczególnie od roku 1976 zaczęły otwarcie kwestionować kompetencje partii

⁶ Bohdan Cywiński: „Myśl polityczna E. Abramowskiego”. w: Twórcy polskiej myśli politycznej. Wyd. H. Zieliński. Wrocław 1978, str. 60.



und selbst verwalten, - also gerade diejenigen Tätigkeiten in die eigenen Hände nehmen, die man in anderen Teilen Europas dem Staat und seinen Beamten übertrug. Insbesondere in dem von Preußen besetzten Großherzogtum Posen schuf das Gemeinwesen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine Vielzahl von genossenschaftlichen Einrichtungen und entfaltete politische Aktivitäten in Vereinen, Verbänden, Genossenschaften und fliegenden Universitäten. Es darf deshalb nicht verwundern, dass Rudolf Steiner im Jahr 1919 versuchte, die Oberschlesien-Frage im Sinne des Dreigliederungsgedankens zu lösen, denn der Boden hierfür war längst vorbereitet.

Der Sozialanarchist Edward Abramowski (1868-1918) umriss die Ziele der "selbstverwalteten Gesellschaft" mit den Worten: "Überall dort, wo gemeinsame Ziele bestehen oder aufkommen (...), überall dort sollen Vereinigungen entstehen, die diese gemeinsamen Interessen in ihre Hände nehmen und gerade dadurch für die Menschen staatliche Aktivitäten auf diesem Gebiet entbehrlich machen. Den Staat kann man nur mit Hilfe von Vereinigungen eliminieren. (...) Vereinigungen (...) vertreiben nicht nur die Staatlichkeit aus dem menschlichen Leben, sondern sie entwickeln auch die Menschen selbst, und zwar dadurch, dass sie Selbständigkeit im Erledigen der eigenen Angelegenheiten lehren, persönliche Initiative und Energie herausbilden, dazu auch freiwillige Solidarität und Wertschätzung des Menschen als des bewussten Schöpfers von etwas Neuem."⁶ Das perfekt funktionierende Untergrundnetz, welches die polnischen Widerstandskämpfer während der nationalsozialistischen Besatzungszeit 1939-1944 organisierten, schloss ebenso an die Erfahrungen der Teilungszeit an wie die Vereinigungen, die der Kommunistischen Partei seit 1976 das Recht auf die führende und leitende Rolle in der Gesellschaft absprachen. Unmittelbar nach der gewaltsamen

⁶ Zit. nach Bohdan Cywiński: Myśl polityczna E. Abramowskiego. In: Twórcy polskiej myśli politycznej. Hrsg. von H. Zieliński. Wrocław u.a. 1978, S. 60f.

► komunistycznej do sprawowania przewodniej i kierowniczej roli w społeczeństwie.

Bezpośrednio po brutalnym stłumieniu strajków w roku 1976, powstała w podziemiu dobrze zorganizowana sieć społecznych inicjatyw. Podczas fali strajków w sierpniu 1980, do świadomych swojej sytuacji robotników przyłączyła się inteligencja. Tak w latach 1980/81 związek zawodowy *Solidarność* szybko przeobraził się w szeroki ruch społeczny - ruch dążący do odnowy polskiego społeczeństwa, który w szczytowym momencie skupiał około 10 milionów osób. Etos *Solidarności* zespolił razem wszystkie siły społeczne.

Solidarność widziała swój ideał w republice samorządnej, w której poważnie powinny zostać ograniczone możliwości ingerencji aparatu państwowego. W roku 1981 Jacek Kuroń zauważył:
>Wszystcyśmy pojęli, że właściwie naszym ideałem jest to, żeby ludzie sami się organizowali. Jest to rewolucja, która obali ten system w sposób najbardziej pokojowy jaki można sobie tylko wyobrazić. A system ten znaczy to samo, co państwo, które uzurpuje sobie całkowite prawo do kontrolowania inicjatyw społecznych, - i oto nagle ludzie biorą to w swoje ręce, (...) i w tym momencie wszystko się zmienia.⁷ To właśnie polskiemu społeczeństwu po raz pierwszy udało się przenieść na wszystkie warstwy narodu wolnościowo - solidarnościowy etos szlachty [polskiej], nie utożsamiając wspólnoty [narodowej] z instytucjami państwa i jego przemocą. To, że przy tym na nowo wyłoniły się stare romantyczne mity, wady i sprzeczności, właściwie nie wiele znaczy, w porównaniu z epokową rolą roku 1989 rządy tego systemu dobiegały do końca, gasła również gwiazda *Solidarności* - i oto, gdy społeczeństwo wywalczyło sobie wolność, pojawiło się jej przeciwieństwo spowodowane katastrofalną sytuacją gospodarczą kraju. Pojawiła się walka

⁷ Jan Zielonka: „Das programmatische Credo von *Solidarność*”. w: „Osteuropa”, Nr. 22 (1986), str. 112

► Niederschlagung des Streiks von 1976 entstand im Untergrund ein dicht geknüpftes Netz von gesellschaftlichen Einrichtungen. Während der Streikwelle vom August 1980 schloss sich die Intelligencja mit der selbstbewussten Arbeiterschaft zusammen. So wurde aus der Gewerkschaftsbewegung *Solidarność* („Solidarität“) in den Jahren 1980/81 schnell eine breite Bewegung zur Erneuerung der polnischen Gesellschaft, an der sich auf dem Höhepunkt gut 10 Millionen Menschen beteiligten. Die Tatsache, dass seit 1978 der Pole Karol Wojtyła als Papst Johannes Paul II. das nationale Selbstbewusstsein klerikal zu lenken versuchte, darf nicht darüber hinwegtäuschen, dass *Solidarność* keine rein katholische Bewegung war, sondern auf einer Grundlage beruhte, die alle gesellschaftlichen Kräfte zusammengeführt hatte. *Solidarność* stand für das Ideal einer „selbstverwalteten Republik“ (*Samorządna Rzeczpospolita*), in der die Möglichkeiten staatlicher Herrschaftsausübung weitestgehend eingeschränkt werden sollten. Jacek Kuroń bemerkte 1981: „Wir hatten alle begriffen, dass das die Idee ist: die Menschen organisieren sich selbst. Das ist eine Revolution - die friedlichste, die sich denken lässt, die das System zum Einsturz bringt. Und das System ist gleichbedeutend mit dem Organisationsmonopol des Staates, - und plötzlich nehmen die Bürger das an sich. (...) Und in dem Augenblick (...) ändert sich alles.“⁷ Es war dem polnischen Gemeinwesen erstmals gelungen, das freiheitlich-solidarische Ethos der Szlachta auf alle Schichten der Nation zu übertragen, ohne die Gemeinschaft mit der Institution des Staates und seiner Gewalten zu identifizieren. Dass dabei auch alte romantische Mythen, Mängel und Widersprüche erneut in Erscheinung traten, wiegt gering im Vergleich zu der epochalen Bedeutung, die das Phänomen *Solidarność* bei der Überwindung des staatssozialistischen Gesellschaftssystems einnahm. Doch als die kommunistische Herrschaft im Sommer 1989 ein Ende fand, war auch der Stern

⁷ Zit. nach Jan Zielonka: Das programmatische Credo von *Solidarność*. In: Osteuropa, Nr. 22 (1986), S. 112.

Festiwal w Krakowie
Dotknięcie żywiołów



o władzę i walki frakcyjne; pojawiło się paternalistyczne rozumienie roli państwa; pojawiła się atomizacja społeczeństwa i socjaldarwinistyczna walka o przeżycie. Z polskich dziejów można jednak wyciągnąć naukę, że siły, które, jak się wydawało, zostały już przewyciężone, odradzają się w nowej postaci. Jednakże nie tylko Polska, lecz cała Europa, ba nawet cały świat, potrzebuje i poszukuje dzisiaj takiej formy zorganizowanego życia społecznego, które do niezbędnego minimum ogranicza ingerencjonizm państwa; potrzebuje takiej formy życia społecznego, które karmi się i organizuje siłami nacechowanymi indywidualnymi charakterami ludzi.

Festwochen in Krakau
Berührt von den Elementen



von *Solidarność* am Erlöschen. Nun, da die Freiheit errungen war, trat angesichts der katastrophalen wirtschaftlichen Lage des Landes das soziale Gegenbild in Erscheinung: Macht- und Flügelnkämpfe der politischen Gruppierungen; ein paternalistisches Staatsverständnis, das von einer repressiven Kirche gestützt wird; gesellschaftliche Atomisierung und sozialdarwinistischer Überlebenskampf.

Aus der polnischen Geschichte kann man jedoch die Lehre ziehen, dass tot geglaubte Kräfte immer wieder in neuer Form erstehen. Die Suche nach einem gesellschaftlichen Gemeinwesen, das sich aus inneren, individuell durchdrungenen Kräften der Menschen speist und ordnet und dabei die Staatsgewalt auf ein notwendiges Mindestmaß reduziert, ist nicht nur für Polen von Bedeutung, sondern für ganz Europa, ja für die ganze Welt.

Festiwal w Krakowie
Dotknięcie żywiołów

Polska w sercu Europy

Wtorek 1 czerwca i środa 2 czerwca

Dr Harrie Salman, Leiden:

I Znaczenie Polski jako mostu między Wschodem i Zachodem.

II Mit Orfeusza w Europie.

Filozof kultury i socjolog. Od lat osiemdziesiątych często przebywa w krajach Europy Wschodniej. W Polsce miał kontakty z przedstawicielami Solidarności oraz Ruchu ekologicznego. Od roku 1990 do 2001 docent Uniwersytetu Karola w Pradze. Autor wielu książek.

Wtorek 8 czerwca i środa 9 czerwca

Dr Markus Osterrieder, Monachium

I Polska i Zachód: Poszukiwanie kulturalnej tolerancji i społecznej samorządności.

II Polska i Wschód. Zagadka Dymitra i stosunek do Rosji.

Długoletnia działalność w Osteuropa-Institut w Monachium. Specjalista w zakresie historii Rosji, Ukrainy i Polski. Obecnie pracuje jako niezależny historyk, publicysta i wykładowca - specjalizuje się przede wszystkim w zakresie wymiany kulturalnej i pośrednictwa kulturalnego między Wschodem i Zachodem. Autor kilku książek, między innymi: „Sonnenkreuz und Lebensbaum”, Stuttgart 1995.

Festwochen in Krakau
Berührt von den Elementen

Polen im Herzen Europas

Dienstag 1. Juni und Mittwoch 2. Juni

Dr. Harrie Salman, Leiden:

I. Die Bedeutung Polens als Brücke zwischen Ost und West

II. Der Orpheusmythos in Europa

Kulturphilosoph und Sozialwissenschaftler. Bereiste seit den 80er Jahren die Länder Osteuropa und hatte dort in der Frühzeit Kontakt zu Vertreter der Solidarnosc und der ökologischen Bewegung in Polen. 1990 bis 2001 Gastdozent an der Karlsuniversität Prag. Autor mehrerer Bücher.

Dienstag, 8. Juni und Mittwoch 9. Juni

Dr. Markus Osterrieder, München:

I: Polen und der Westen: Die Suche nach kultureller Toleranz und sozialer Selbstverwaltung

II: Polen und der Osten Das Rätsel von Demetrius und die Schicksalsbeziehung zu Russland

Nach mehrjähriger Tätigkeit am Osteuropa-Institut München als Spezialist für russische, ukrainische und polnische Geschichte arbeitet er heute als freier Historiker und Publizist und Vortragender vor allen Dingen an Fragen des Kulturaustausches und der Kulturvermittlung. Zwischen Ost und West. Verfasser u.a. von "Sonnenkreuz und Lebensbaum". Stuttgart 1995.